

УКРАЇНА ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

НАУКА МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ (XIX–XXI СТ.)

А. ДОВГЕРТ

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка),
головний науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут приватного права
і підприємництва НАПрН України)*

Вступ. Наукові дослідження з міжнародного приватного права (далі — МПрП) на теренах України (у її сучасних кордонах) розпочалися порівняно нещодавно, лише в останню чверть XIX ст. Оскільки територія України до 1991 р. перебувала у складі інших держав, то і здобутки з МПрП, напрацьовані в наукових центрах на її території, можна, ймовірно за все, віднести до доктрини МПрП відповідно царської Росії, Австро-Угорщини чи СРСР. Навіть сьогодні, через 20 років після здобуття Україною незалежності, українські дослідження з МПрП ще не вийшли з традиційного наукового поля Росії. Між тим вже треба розпочинати

© А. Довгерт, 2012

власний літопис науки МПрП, коріння якої, безумовно, знаходиться у науковому ґрунті попередніх часів. З урахуванням зазначеного, в історії становлення та розвитку науки МПрП в Україні можна виокремити три великі етапи: початковий, радянський та сучасний.

Початковий етап (70-ті роки XIX ст. — 10-ті роки XX ст.) характеризується появою перших друкованих праць із МПрП на українських землях, які у той час було поділено між двома імперіями — Російською та Австро-Угорською. Дослідження з питань МПрП відбувалося в університетських закладах Львова, Харкова, Києва, а пізніше — Одеси та Чернівців.

Другий, радянський, етап (1920-ті роки — 1991 р.) пов'язаний з уповільненням розвитку доктрини МПрП в Україні, що пояснюється багатьма чинниками, зокрема, перервою в науковому наступництві через революцію 1917 р. та громадянську війну, спланованою «периферійністю» наук «ідеологічного блоку» в радянських республіках, монополією зовнішньої торгівлі у Радянському Союзі, закритим від світу характером суспільства тощо. Відновлення досліджень у сфері МПрП спостерігається завдяки зусиллям вчених Київського університету лише в останні десятиліття існування радянської України.

Сучасний, третій, етап в історії вітчизняної науки МПрП починається з історичної події — утворення у 1991 р. незалежної держави Україна та її переходу на шлях ринкових економічних перетворень, внаслідок чого фізичні та юридичні особи стали активними учасниками міжнародних відносин. Держава Україна стрімко увійшла в уніфікований міжнародно-правовий простір, приєднавшись до важливих міжнародних економічних угод та ставши членом впливових міжнародних організацій з уніфікації приватного права. Зазначені процеси стимулювали як розвиток наукових досліджень із МПрП, так і значне оновлення відповідної нормативної бази. Варто також зазначити, що у всіх юридичних ВНЗ країни розпочалося викладання навчального курсу МПрП.

1. Становлення науки МПрП на теренах України в останню чверть XIX ст. — на початку XX ст. У дореволюційний період на юридичних факультетах університетів МПрП не входило до переліку навчальних предметів. Проте окремі його питання досліджувалися та викладалися студентам у межах таких навчальних дисциплін як енциклопедія законодавства (сучасна назва — теорія права), цивільне право, загальнонародне право (сучасна назва — міжнародне право). Про це свідчать, наприклад, праці 1840–1860-х років професора К. Неволіна («*Энциклопедия законоведения*»¹), професора М. Реннекампа («*Очерки юридической энциклопедии*»²), В. Незабитовського («*Учение публицистов о межгосударственном владении*»³).

---

¹ Неволін К. О. Энциклопедия законоведения : в 2 т. — К. : Типография университета Св. Владимира, 1839–1840.

² Реннекампф Н. К. Очерки юридической энциклопедии // Университетские известия. — К. : Университетская типография, 1865 (ноябрь). — С. 1–12; 1865 (декабрь). — С. 1–19; январь 1866 (январь). — С. 1–17.

³ Незабитовский В. А. Учение публицистов о межгосударственном владении. — К. : Университетская типография, 1860. — 66 с.

У подальшому (з 1870-х років по 1910-ті роки) саме вчені юристи-міжнародники (а не цивілісти, як у Росії) університетів Харкова, Києва та Одеси першими підійшли до системного наукового осмислення правових явищ, які на Заході ще у 30-х роках XIX ст. було названо міжнародним приватним правом. Стосовно цього згадані університети не відставали від решти російських шкіл, науковці яких почали включати питання МПрП до навчальної літератури з міжнародного права. Так, у Росії у 1873 р. міжнародне приватне право було висвітлено у конспекті лекцій з міжнародного права М. Капустіна¹. Системний та широкий виклад МПрП дав Ф. Мартенс у другому томі своєї знаменитої праці «*Современное международное право цивилизованных народов*» (1883 р.)².

На теренах України вже у 1875 р. професор Харківського університету А. Стоянов присвячує МПрП один із нарисів у своїй праці «*Очерки истории и догматики международного права*»³. У наступні роки цим шляхом пішли професори В. Даневський (Харків), О. Ейхельман (Київ), П. Казанський (Одеса).

В «*Очерках истории и догматики международного права*» — першому ґрунтовному викладі курсу міжнародного права російською мовою — професор **Андрій Миколайович Стоянов** (1830–1907) вміщує окремий нарис з МПрП під назвою «*Законодательная власть и юрисдикция государств. Случаи столкновения той и другой власти между различными государствами*».

Андрій Стоянов розглядає МПрП у складі міжнародного права. Зокрема, він зазначає, що різні випадки зіткнення законів складають самостійний та найскладніший розділ (приватне міжнародне право) в науці міжнародного права. Тому міжнародне право у широкому значенні він розуміє як сукупність загальних начал і правил, якими визначаються взаємні відносини самостійних держав та розв'язуються зіткнення у законах та звичаях окремих народів для зміцнення і розвитку всесвітньо-цивільного обігу.

У Росії (до виходу праці А. Стоянова) МПрП у більш-менш системному вигляді було викладено лише у працях міжнародників М. Капустіна, М. Іванова та цивіліста Д. Мейера. Професор А. Стоянов, як і згадані попередники, ще не були досить самостійними у своїх дослідженнях з МПрП та будували свої праці на творчому опрацюванні праць західних вчених. Так, на основі наукових поглядів У. Губера, К. Кальво, Дж. Сторі, Дж. Вестлейка, А. Гефтера, Ф. Савінї, Р. Філімора, Х. фон Бара, Р. фон Моля та інших А. Стоянов показує, у який спосіб теорія та практика західних країн пропонує вирішувати зіткнення законів для різних сфер майнових відносин. Зокрема, він аналізує такі колізійні правила, як *lex loci rei sitae*, *lex loci domicilii*, *lex loci contractus*, *locus regit actum*.

Професор Харківського університету **Всеволод Пійович Даневський** (1852–1898) у своїй ранній праці «*Очерк новейшей литературы по международному праву*» (1876 р.)⁴, а згодом у фундаментальній праці «*Пособие к изучению истории*

¹ Капустин М. Н. Международное право: конспект лекций. — Ярославль, 1873. — 73 с.

² Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. — М., 2007. — Т. 2. — 432 с.

³ Стоянов А. Н. Очерки истории и догматики международного права. — Харьков, 1875. — 742 с.

⁴ Даневський В. П. Очерк новейшей литературы по международному праву. — СПб., 1876. — 273 с.

и системы международного права» (1892 р.)¹ представив досить завершену концепцію розуміння системи МПрП, яка ґрунтувалася на поширеній у той час ідеї міжнародного спілкування як основи міжнародного публічного та приватного права.

У названих працях В. Даневський показує себе, безумовно, прихильником міжнародно-правової природи МПрП. Але на відміну від інших міжнародників (наприклад, Ф. Мартенса), він вбачає у складі МПрП як колізійні норми, так і матеріально-правові. Такий висновок можна зробити, зокрема, з того, що під МПрП В. Даневський розумів систему юридичних норм, що знаходяться під охороною міжнародного права та застосовуються до цивільно-правових відносин між підданими, які виникають у сфері міжнародного обігу.

Всеволод Даневський виступає прихильником міжнародної кодифікації норм МПрП. На його думку, міжнародна кодифікація у цій сфері може бути досягнута у найлегший спосіб у зв'язку з такими обставинами: МПрП загалом не зачіпає політичних інтересів держав; основні начала цивільних законодавств цивілізованих народів подібні; МПрП прямо або опосередковано визнається частиною внутрішнього законодавства держав; інтереси підданих найбільш потерпають від невизначеності у застосуванні МПрП.

У своїх працях В. Даневський детально розглядає питання право- і дієздатності іноземців, питання сімейного права, зобов'язального права, міжнародного цивільного процесу.

Дослідники творчого доробку вченого зазначають, що В. Даневський зробив великий позитивний внесок у розвиток вітчизняної науки МПрП та привніс новий імпульс у вирішення її проблем².

Спеціальні розробки з МПрП ми знаходимо у творах наступника В. Незабитовського на кафедрі міжнародного права Київського університету Св. Володимира — професора **Оттона Отоновича Ейхельмана** (1854–1943).

У своїх працях «Заметка о международных трактатах и международном частном праве» (1890 р.)³, «Введение в систему международного права» (1889 р.)⁴, «Очерки из лекций по международному праву» (1900 р., друге видання 1905 р.)⁵ професор О. Ейхельман під так званим МПрП (сам термін «міжнародне приватне право» він вважав невдалим, тому що, на його думку, воно не створює якогось нового права, а лише зводиться до дії цивільних законів у просторі) розуміє головним чином справедливий вибір тих чи інших різномісцевих законів, згідно з якими повинна вирішуватися справа. Він був категорично проти включення до МПрП міжнародних уніфікованих матеріальних норм та права іноземців.

---

¹ Даневский В. П. Пособие по изучению истории и системы международного права.— Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1892. — Вып. II. — С. 15–31.

² Абдуллин А. И. Теория международного общения и ее роль в развитии отечественной науки международного частного права во второй половине XIX века (Ф. Ф. Мартенс, В. П. Даневский, О. О. Эйхельман) // Журнал международного частного права. — 2002. — № 4. — С. 43.

³ Эйхельман О. О. Заметка о международных трактатах и международном частном праве. — К., 1890. — 99 с.

⁴ Эйхельман О. О. Введение в систему международного права. — К., 1890. — 12 с.

⁵ Эйхельман О. О. Очерки из лекций по международному праву. — К., 1900. — 394 с.

Оригінальний підхід вченого до визначення місця та ролі МПрП у системі загального міжнародного права полягав у тому, що МПрП було відмовлено не лише у термінологічній самостійності, а взагалі — у будь-якому його виокремленні в рамках міжнародного права, інакше, за аналогією, на його думку, варто було би називати відповідні розділи міжнародного права міжнародним фінансовим правом, міжнародним поліцейським, міжнародним процесуальним правом тощо.

У працях О. Ейхельман показав, як середньовічне вчення про «колізії статутів» у межах однієї держави стало застосовуватися до відносин міжнародних, і в XIX ст. законодавство та судова практика всіх цивілізованих держав для справ міжнародних визнали напрацьовані начала «колізії статутів».

Важливим уявляється характеристика О. Ейхельманом цивільно-правових систем держав як дуже близьких, які ґрунтуються на таких принципах, як: *bona fides* і свобода особистості. Власне цей стан цивільних законів і дозволив поширити теорію «колізії статутів» з її трьома основними правилами (статут *personale*, статут *reale*, статут *mixtum*) на міжнародну сферу.

Аналізуючи невелику кількість правил МПрП у російському законодавстві, О. Ейхельман надавав важливого значення доктрині та судовій практиці. На основі аналізу «Устава гражданского судопроизводства» Росії, міжнародних договорів та судової практики він показав російські колізійні правила у різних сферах цивільного права.

Найбільш цікаву наукову спадщину у сфері МПрП залишив професор Новоросійського (Одеського) університету **Петро Євгенович Казанський** (1866–1947). У своїй найвідомішій книзі «Учебник международного права, публичного и гражданского» (1902 р., друге видання 1904 р.)¹ П. Казанський уперше вказав на самостійність та важливість МПрП у системі міжнародного права у його широкому розумінні. На його думку, міжнародне цивільне право та міжнародне публічне право як частини входять до широкого поняття — просто міжнародного права, подібно до того, як російське цивільне та російське публічне право (як частини) входять до поняття права Російської імперії.

Петро Казанський називав МПрП міжнародним цивільним правом та недвозначно включав до нього не лише колізійні, а й матеріально-правові норми. Він вбачав усі підстави для того, аби у майбутньому МПрП, замість того, щоб вказувати, яке право якої держави має застосовуватися до відповідних відносин, саме визначатиме їх у всіх деталях. Під міжнародним цивільним правом П. Казанський розуміє начала, що визначають цивільні права людини у міжнародних відносинах або, інакше, цивільні права іноземців. Отже, МПрП для вченого є цивільним правом й одночасно міжнародним.

Положення внутрішнього права, які регулюють міжнародні цивільні відносини, П. Казанський називав зовнішнім цивільним правом держави, яке, на його думку, є незаконним утворенням юридичного життя, оскільки втручається у сферу регулювання міжнародного цивільного права.

---

¹ Казанский П. Учебник международного права публичного и гражданского. — Одесса : Экономическая типография, 1902. — С. 493–524.

Через широке розуміння міжнародного цивільного права (колізійні плюс матеріальні норми) вчений вважав надзвичайно складною справою міжнародну кодифікацію МПрП (за його словами — створення всесвітньо-цивільного права). Крім того, він називає загальноприйняті начала у сфері колізій законів. Перше полягає у тому, що жодна держава не має права забороняти своїм судам застосовувати іноземні закони. Відповідно до другого — держава має право захищати свій публічний порядок. Нарешті, третє — не дозволяє особам користуватися іноземними законами з метою порушення своїх вітчизняних.

Далекоглядними виявилися міркування вченого про необхідність самостійного викладання МПрП в університетах та створення окремих кафедр, як на той час було в деяких західних університетах.

Підсумовуючи короткий виклад праць названих вчених, які стояли у витоків вітчизняної науки МПрП, варто зазначити, що наука МПрП на своєму початковому етапі характеризувалася творчою та плюралістичною думкою на фоні широкого використання досягнень західної науки.

Міжнародне приватне право у цей період досліджували вчені-міжнародники. Тому не дивно, що воно включалося до загального міжнародного права. Але, у межах останнього вчені відводили МПрП не однакові роль та місце: від самостійної, цивілістичної за характером, «рівної» з міжнародним публічним правом, частини міжнародного права у широкому розумінні (П. Казанський) до розчинення МПрП у міжнародному праві (О. Ейхельман).

У згаданій літературі того часу для позначення колізійних та інших суміжних правових явищ, що досліджувалися, використовувався як термін «міжнародне приватне право», так і термін «міжнародне цивільне право». Останній вживався окремими західними публіцистами, особливо італійськими, починаючи з 1837 р. Цю назву використовував П. Казанський та часом і В. Даневський.

Яким би терміном ці вчені не називали відповідну галузь права, під МПрП вони традиційно розуміли переважно колізійне право. Іноді до нього додавали питання прав іноземців та міжнародного цивільного процесу. Лише професор П. Казанський недвозначно заявляв, що до нормативного складу МПрП входять також уніфіковані матеріально-правові норми.

На відміну від східних університетів, на західних землях України, що належали Австро-Угорщині, у цей період ми не знаходимо значних наукових праць із МПрП. Але відомі окремі публікації із цієї теми у періодичних виданнях. Наприклад, у «Часописі правнича» (Львів) за 1894 р. і 1900 р. надруковано інформацію та документи про перший європейський конгрес з МПрП у Гаазі та повідомлення про доповідь професора С. Дністрянського відносно приєднання Австрії до Бернського союзу з міжнародної охорони авторського права¹.

Наукові дослідження з МПрП було припинено на довгі роки через Першу світову війну, революцію 1917 р. та післяреволюційну реорганізацію вищої освіти в радянській Україні. Багато викладачів університетів виїхали з країни. Деяким із них поталанило влаштуватися на науково-викладацьку роботу, зокрема до ук-

---

¹ *Українське правознавство в Україні, в країнах Європи та Америки. Матеріали до бібліографії XIX–XX століть* / уклад. і автор передмови М. Петрів. — Л., 2001. — 260 с.

раїнсько-російських наукових осередків за кордоном. Серед них опинилися професори О. Ейхельман, П. Богаєвський (Київський університет), С. Дністрянський (Львівський університет).

Певним відлунням дореволюційного періоду досліджень питань МПрП стали праці цих вчених 20–30-х років, надруковані у Празі, Відні, Подебрадах, Софії та інших закордонних містах.

Професор О. Ейхельман випустив у світ «*Промислове право*» (Подебради, 1926 р.)¹, «*Побутові підстави, правничий уклад й сучасний культурний поступ міжнародного права*» (Подебради, 1931 р.)², «*Про кодифікацію міжнародного права*» (Прага, 1934 р.)³.

Петро Михайлович Богаєвський (1866–1929) надрукував у Софії «*Международное право. Лекции*» (1925 р.), «*Міжнародне право. Посібник до лекцій*» (1923 р., болгарською мовою)⁴ та ін.

Станіслав Дністрянський видав у Празі «*Причинки до історії і теорії міждержавного приватного права*» (1923 р.)⁵ та «*Провідні думки в історії і теорії міждержавного приватного права*» (1923 р.)⁶, у яких характеризуються різні наукові течії в МПрП з огляду на правовий статус людини. У Відні німецькою мовою було опубліковано ще кілька праць ученого з МПрП.

Закордонні наукові розвідки вчених української еміграції ще не знайшли своїх дослідників, але сподіваємося, що невдовзі вони обов'язково з'являться.

2. Наука МПрП в Україні у радянський період (1920–1991 рр.). Дослідження з МПрП у радянській Україні у 20–40-х роках ХХ ст. проводилися лише **Володимиром Михайловичем Корецьким** (1890–1984). Професор В. Корецький, отримавши юридичну освіту ще до революції, в радянські часи стає відомим науковим та громадським діячем, автором наукових праць у різних сферах права та історії. Перша половина його творчого шляху (до переїзду в Київ у 1948 р.) — це переважно праці у сфері МПрП, яких відомо більше 20. Майже всі вони присвячені дослідженню питань міжнародного господарського права. Навіть його праця «*Очерки англо-американской доктрины и практики международного частного права*» (1948 р.)⁷, що була створена на основі його докторської дисертації («*Важнейшие проблемы международного частного права в англо-американской судебной практике по делам, затрагивающим интересы СССР*», 1939 р.), написана через призму його підходів щодо міжнародного господарського права. Те саме мож-

¹ Ейхельман О. О. Промислове право. — Подебради, 1926. — 110 с.

² Ейхельман О. О. Побутові підстави, правничий уклад й сучасний культурний поступ міжнародного права // Записки УГА. — Подебради, 1931. — Т. 3. — Вип. 1. — С. 108–153. Остання робота надрукована також у восьмому томі *Антології української юридичної думки / упоряд. : В. Н. Денисов, К. О. Савчук ; відп. ред. В. Н. Денисов. — К., 2004. — С. 332–382.*

³ Ейхельман О. О. Про кодифікацію міжнародного права. — Прага, 1934.

⁴ Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / науч. ред., автор библиографического очерка и составитель библиографии У. Е. Батлер. — М., 2005. — 888 с.

⁵ Дністрянський С. Причинки до історії і теорії міждержавного приватного права. — Прага, 1923. — 22 с.

⁶ Дністрянський С. Провідні думки в історії і теорії міждержавного приватного права. — Прага, 1923. — 22 с.

⁷ Корецький В. М. Избранные труды : в 2 кн. / редкол. : В. Н. Денисов (гл. ред.) и др. — К., 1989. Згадані праці В. М. Корецького містяться (за деякими винятками) у цьому виданні.

на сказати і про його рецензії на книги А. Макарова (1924 р.), І. Перетерського (1925 р.), Є. Кельмана (1926 р.) та про статтю «Савиньи в международном частном праве» (1926 р.).

Зосередившись на проблемах міжнародного господарського права, В. Корецький не ставив за мету створення доктринальної системи міжнародного приватного права. Тому в його працях ми не знаходимо чітких авторських пояснень відносно суті, складу норм, правової природи МПрП та інших теоретичних питань. Так, в «Очерках международного хозяйственного права» він розглядає МПрП лише як колізійне право. Зокрема, в рецензії на книгу І. Перетерського завдання науки МПрП він вбачає у вивченні та формулюванні норм, які безпосередньо регулюють світові господарські відносини. Це «безпосереднє регулювання» проходить червоною ниткою через усі праці професора В. Корецького.

Система міжнародного господарського права була представлена В. Корецьким у такому вигляді:

А. Загальна частина, яка складалася з чотирьох підрозділів:

І. Поняття міжнародного господарського права (сюди включалися параграфи про орієнтування в понятті та співвідношення міжнародного господарського права з МПрП, правом іноземців, світовим правом, міжнародним публічним правом, внутрішньогосподарським правом, інтерлокальним правом та з міжнародною економічною політикою);

ІІ. Економіко-політичні принципи регулювання (рівність, свобода торгівлі, принцип найбільшого сприяння, принципи «open door» та «closed door», взаємність, «економічна війна», безпосереднє регулювання державою);

ІІІ. Техніка регулювання;

ІV. Джерела регулювання.

Б. Особлива частина, в якій висвітлено одинадцять сфер господарювання (наприклад, міжнародне торгове право, міжнародне право зв'язку тощо).

Очевидно, В. Корецький планував дослідити всі окреслені питання, але праці, які залишив вчений, охоплюють лише частину з них. Із Загальної частини міжнародного господарського права він висловився з чотирьох питань щодо поняття міжнародного господарського права («Очерки международного хозяйственного права», 1928 р.; «Униформизм в праве», 1927 р.)¹ та двох питань щодо принципів регулювання («Оговорка взаимности в международном частном праве» (1925 р.); «Принцип «открытых дверей» (1927 р.). Із Особливої частини міжнародного господарського права В. Корецький представив своє бачення щодо двох сфер: міжнародного радіоправа та міжнародного торговельного права².

Незважаючи на те, що В. Корецький досліджував насамперед питання міжнародного господарського права, він зробив значний внесок у науку МПрП. По-перше, ним проаналізовано новітні на той час західні доктрини та літературу з МПрП. Сучасника вражає кількість праць західних публіцистів, які опрацював

---

¹ Наступні чотири питання В. Корецький планував включити до другого випуску нарисів.

² Див.: Корецький В. М. Международное радиоправо // Избранные труды : в 2 кн. / редкол. : В. Н. Денисов (гл. ред.) и др. — К., 1989. — Кн. 1. — С. 104–119; Koretsky V. Probleme des internationalen Handelsrecht im Sowjetrecht // Ostrecht. — 1926. — № 7/8. — S. 746–772; № 9. — S. 867–887; № 10. — S. 965–989.

В. Корецький у непрості 20–30-ті роки минулого століття. По-друге, його праці, за словами професора Л. Лунца, стали гострим та глибоким аналізом питань Загальної частини МПрП¹.

Після Другої світової війни наукові дослідження з МПрП в Україні тривалий час не проводилися, якщо не брати до уваги невеликі публікації доцента Київського університету *Вадима Івановича Лисовського* (1904–1997) на початку 1950-х років на тему міжнародного комерційного арбітражу² та зовнішньої торгівлі³.

У подальшому центром дослідження МПрП в Україні стає Київський національний університет імені Тараса Шевченка (далі — Київський університет). Цьому, зокрема, сприяло те, що після війни на юридичному факультеті та створеному у 1944 р. факультеті міжнародних відносин⁴ започатковано викладання навчального курсу з міжнародного приватного права.

Варто сказати, що МПрП на той час вивчалось, крім Московського інституту міжнародних відносин при Міністерстві закордонних справ СРСР та Академії зовнішньої торгівлі, лише на юридичних факультетах Київського, Московського, Ленінградського та Ростовського університетів, які працювали за індивідуальними навчальними програмами.

На юридичному факультеті Київського університету в 40-х роках минулого століття МПрП викладалось в обсязі 40, а потім 60 лекційних годин для студентів усіх форм навчання⁵. У 1970–1980 рр. цей предмет мав статус спецкурсу (20 лекційних годин) для студентів господарсько-правової та державно-правової спеціалізацій стаціонара⁶. У різні роки, у період з 1944 р. по 1991 р., курс МПрП на юридичному факультеті викладали Г. Матвеев, О. Підпригора, Г. Дмитрієва, Н. Лещенко, А. Довгерт.

Для студентів факультету міжнародних відносин МПрП стало провідною дисципліною поряд з міжнародним публічним правом. У 1970–1980 рр. цей курс (обсягом 76 лекційних годин) блискуче читався Г. Дмитрієвою. Пізніше його викладали В. Кисіль та А. Довгерт⁷.

Широкі дослідження проблем МПрП у Київському університеті розгортаються завдяки зусиллям видатного вченого та педагога, професора Г. Матвеева, його сина професора Ю. Матвеева, які підготували чимало послідовників цієї справи.

¹ Лунц Л. А. Курс международного частного права. Общая часть. — М., 1973. — С. 53.

² Лисовский В. И. Вопросы исполнения арбитражных решений по внешней торговле // Науч. записки Киев. гос. ун-та им. Т. Г. Шевченко. — Вып. 9. — Юрид. сборник. — 1950. — № 4. — С. 105–110.

³ Лисовский В. И. Законодательные акты стран народной демократии по внешней торговле // Внешняя торговля. — 1951. — № 6. — С. 38–42; *Його ж.* Условия внешнеторгового арбитража в Польше, Чехословакии и Венгрии // Внешняя торговля. — 1951. — № 9. — С. 33–37.

⁴ Про історію факультету див.: *Інститут міжнародних відносин.* — К., 2004. — 278 с.

⁵ Див.: *Матвеев Г. К.* О преподавании международного частного права // Правоведение. — 1977. — № 3. — С. 89.

⁶ Див.: *Довгерт А. С.* Шляхи вдосконалення викладання міжнародного приватного права // Вісник Київського університету. Юридичні науки. — 1989. — Вип. 30. — С. 61–64; *Довгерт А. С.* Перестройка внешнеэкономической деятельности СССР и преподавание международного частного права в юридических вузах // Правоведение. — 1990. — № 3. — С. 75–77.

⁷ *Довгерт А. С.* Наука міжнародного приватного права в Київському університеті. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2010. — 32 с.

В історію цивілістики професор *Геннадій Константинович Матвеев* (1908–1996) увійшов насамперед своїми фундаментальними працями у сфері цивільно-правової відповідальності¹. Проте не менш вагомий внесок він зробив і в науку МПрП. До проблем останньої Г. Матвеев звернувся на початку 1960-х років, написавши рецензії на знакові праці радянської науки МПрП М. Богуславського, А. Рубанова, Л. Лунца, Н. Орлової².

У 1970–1980 рр. Г. Матвеев взяв участь у всесоюзній науковій дискусії щодо природи, системи та джерел міжнародного приватного права³. В опублікованих у цей час працях Г. Матвеев захищав позицію тих вчених (І. Перетерський, Л. Лунц та інші), які розглядали МПрП як самостійну галузь національного права цивілістичного характеру, відокремлюючи його від міжнародного публічного права та внутрішнього цивільного права. З метою більш чіткого розмежування МПрП з названими галузями права, він звужує МПрП до системи колізійних норм. Таким чином, професор Г. Матвеев повертається до уявлень про МПрП, які домінували у ХІХ ст., з тією відмінністю, що тепер воно зараховувалося до внутрішнього права держави.

Іншим напрямом досліджень Г. Матвеева у сфері МПрП були колізійні проблеми сімейного права⁴. Певним підсумком цих досліджень став унікальний підручник з сімейного права — *«Советское семейное право»* (1978 р.); друге видання 1985 р.)⁵, в якому розв'язувалися не лише матеріально-правові питання сімейного права різних країн, а й колізійні питання сімейно-шлюбних відносин. У своїх працях Г. Матвеев виступав за пом'якшення територіального принципу радянського права щодо умов укладення шлюбів. Він був палким прихильником приєднання СРСР до багатьох міжнародних конвенцій у сфері сімейного права.

Заслуга професора Г. Матвеева полягає також в організації викладання курсу МПрП на юридичному факультеті, факультеті міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету.

У 1970-ті роки в області міжнародного авторського права починає свої студії син Г. Матвеева — *Юрій Геннадійович Матвеев* (1940–1990).

Головним спонукальним мотивом звернення професора Ю. Матвеева до проблем міжнародного авторського права (після розробки теми деліктної від-

¹ Див.: *Матвеев Г. К.* Вина в советском гражданском праве. — М., 1955. — 308 с.; *Матвеев Г. К.* Основание гражданско-правовой ответственности. — М., 1970.

² Див.: *Матвеев Г. К.* Рецензия на книгу Богуславского М. М. и Рубанова А. А. «Правовое положение иностранцев» // Советский ежегодник международного права. 1960 г. — М., 1961. — С. 436–437; *Матвеев Г. К.* Рецензия на книгу Лунца Л. А. «Международное частное право» // Правоведение. — 1961. — № 4. — С. 151–155; *Матвеев Г. К.* Рецензия на книгу Орловой Н. В. «Вопросы брака и развода в международном частном праве» // Советское государство и право. — 1962. — № 2. — С. 152–153.

³ *Матвеев Г. К.* Предмет, система и задачи дальнейшего развития международного частного права // Советский ежегодник международного права. 1978 г. — М., 1980. — С. 285–297; *Матвеев Г. К.* Международное частное право как отрасль советского права // Советское государство и право. — 1980. — № 6. — С. 51–58 та ін.

⁴ *Матвеев Г. К.* Вопросы советского коллизионного семейного права // Правоведение. — 1972. — № 2. — С. 99–105; *Матвеев Г. К.* Условия и правовые последствия заключения иностранных браков // Советская юстиция. — 1972. — № 10; *Матвеев Г. К.* Актуальные проблемы международного семейного права // Сб. ИГПАН СССР «10 лет Основ законодательства СССР о браке и семье». — М., 1978.

⁵ *Матвеев Г. К.* Советское семейное право : учебник. — М., 1978. — 240 с.

повідальності в англо-американському праві) ще до приєднання СРСР до Всесвітньої конвенції з авторського права у 1973 р. стала його наукова відповідальність щодо потреби осмислення складного механізму міжнародної охорони авторських прав, який відшліфовувався протягом майже століття, та залучення до нього СРСР. Основними працями Ю. Матвеева в цій сфері стали: «*Международные конвенции по авторскому праву*» (1975 р., друге видання 1978 р.) та «*Международная охрана авторских прав*» (1987 р., друге видання 2000 р.)¹. З цієї теми у 1981 р. Ю. Матвеевим була захищена докторська дисертація.

Підхід вченого до міжнародної охорони авторських прав мав універсальний характер і не був обмежений положеннями лише однієї Всесвітньої конвенції, до якої приєднався СРСР. Такий підхід був обумовлений взаємопов'язаністю численних конвенцій в області авторського права, а також глибокою переконаністю професора Ю. Матвеева в тому, що у майбутньому країна неодмінно розширить свою участь у системі міжнародної охорони авторських прав.

Крім аналізу двох текстів (1952 р. і 1971 р.) Всесвітньої конвенції з авторського права і всіх текстів Бернської конвенції, Ю. Матвеев здійснив глибоке дослідження Римської конвенції з охорони інтересів артистів-виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (1961 р.), Женевської конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм (1971 р.), Брюсельської конвенції про поширення сигналів, що несуть програми та передаються через супутники (1974 р.), регіональних угод в області авторського права (Латиноамериканські конвенції, Арабська конвенція 1981 р.) та інших міжнародних договорів.

Професор Ю. Матвеев дослідив багато теоретичних проблем регламентації як традиційних, так і нових питань авторського права в умовах науково-технічної революції. Серед них: правова охорона перекладів та перекладачів; міжнародна регламентація фотографічних репродукцій творів, що охороняються авторським правом; охорона творів фольклору; міжнародно-правові проблеми охорони комп'ютерних програм; охорона творів при використанні кабельного телебачення; охорона творів при використанні їх відеозаписувальною технікою та багато інших.

Вагомий внесок професор Ю. Матвеев зробив у справу поглибленого вивчення авторського права у ВНЗ та організації досліджень у цій сфері.

Батько та син Матвееви підготували когорту науковців-послідовників, започаткувавши тим самим українську наукову школу з МПрП. Під їх керівництвом у рамках кандидатських дисертацій проводилися дослідження багатьох проблем у цій сфері. Так, уже на початку 60-х років аспірант професора Г. Матвеева **Анатолій Якович Сивоконь** друкує праці з міжнародного спадкового права, що в подальшому сприяло успішному захисту кандидатської дисертації на тему «*Коллизионные вопросы наследования в международном частном праве*»².

¹ Бібліографію праць Ю. Матвеева див.: *Довгерт А. С.* Внесок професора Ю. Г. Матвеева в дослідження проблем авторського права // *Українське право*. — 2000. — № 1. — С. 13–14.

² *Сивоконь А. Я.* Коллизионные вопросы наследования в международном частном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Киев. ун-т. — К., 1977. — 25 с.

Варто згадати, що у 1965 р. була захищена ще одна дисертація з проблем міжнародного спадкового права («Права иностранцев, относящиеся к собственности и наследованию в Украинской ССР»). Її автор — **Іван Антонович Беленчук**, учень В. Корецького, у 60–70-ті роки викладав адміністративне право в Київському університеті. Йому належить коментар до VIII Розділу (питання МПрП) Цивільного кодексу УРСР 1963 р¹.

На початку 1970-х років під керівництвом проф. Г. Матвєєва питання міжнародного сімейного права починає досліджувати **Олена Григорівна Дрижчана**². У 1972 р. вона захистила дисертацію «Коллизионные вопросы алиментирования в международном частном праве»³. Проблема міжнародного цивільного процесу були присвячені праці викладача юридичного факультету **Євгена Володимировича Гусєва** (тема дисертації: «Признание и исполнение в Украинской ССР решений иностранных судов» (1978 р.)⁴).

Аспіранти професора Г. Матвєєва **Віктор Вікторович Мащенко** захистив кандидатську дисертацію з питань міжнародного права власності⁵, а **Василь Іванович Кисиль** продовжив дослідження свого вчителя у сфері міжнародного сімейного права (тема дисертації: «Растожение иностранных браков в международном частном праве» (1980 р.)⁶). **Анатолій Степанович Довгерт** під керівництвом Ю. Матвєєва та Г. Матвєєва вивчав проблеми міжнародного авторського права, захистивши у 1982 р. дисертацію «Международная охрана авторских прав и развивающиеся страны»⁷.

На факультеті міжнародних відносин та міжнародного права у 1980-х роках радянськими та іноземними здобувачами було захищено ще низку кандидатських дисертацій з МПрП, зокрема: «Международный договор и нормы международного частного права» (М. Бабаєв, 1983 р.), «Унификация норм международной купли-продажи» (І. Паліашвілі, 1985 р.), «Унификация коллизионных норм в договорах об оказании правовой помощи с участием СССР» (А. Хачатурян, 1990 р.) та інші⁸.

¹ Див.: *Гражданский кодекс Украинской ССР* : науч.-практ. коммент. — К., 1981. — С. 628–637.

² Див.: *Дрижчана О. Г.* Аліментні правовідносини за участю іноземців // *Радянське право*. — 1971. — № 3. — С. 76–81; *Дрижчана О. Г.* Виконання іноземних судових рішень про отримання аліментів на дітей // *Проблеми правознавства*. — 1972. — Вип. 22. — С. 114–123.

³ *Дрижчана Е. Г.* Коллизионные вопросы алиментирования в международном частном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / КГУ им. Т. Г. Шевченко. — К., 1972. — 19 с.

⁴ *Гусев Е. В.* Признание и исполнение в Украинской ССР решений иностранных судов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — К., 1978. — 28 с.

⁵ *Мащенко В. В.* Правовой режим собственности в международном частном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / КГУ им. Т. Г. Шевченко. — К., 1980. — 28 с.

⁶ *Кисиль В. И.* Растожение иностранных браков в международном частном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Киев. ун-т. — К., 1980. — 26 с.

⁷ *Довгерт А. С.* Международная охрана авторских прав и развивающиеся страны : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Киев. ун-т. — К., 1982. — 25 с.

⁸ Див., зокрема: *Насер Аддин Мухаммед Аль-Батуль.* Правовое положение иностранцев в арабских странах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / КГУ им. Т. Шевченко. — К., 1985. — 23 с.; *Шауки Ахмед.* Правовое регулирование международных торговых отношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / КГУ им. Тараса Шевченко. — К., 1985. — 19 с.; *Мултала Халдуж.* Международная защита прав женщины и правовое положение женщины в Марокко : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. — К., 1985. — 20 с.; *Харун Абакар М'Боду.* Международно-правовое регулирование торговых преференций для развивающихся стран : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. — К., 1986. — 20 с.; *Башир Авад Фадил Шебаб.* Международно-правовое регулирование внешнеэкономических отношений Иордании : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / КГУ им. Т. Шевченко. — К., 1988. — 21 с.

Проведення в Київському університеті досліджень у багатьох сферах МПрП дало змогу у 1985 р. випустити перший в Україні посібник з міжнародного приватного права під редакцією Г. Матвеева¹, який і сьогодні зберігає оригінальність та актуальність.

Розглянувши події та праці радянської доби в історії науки МПрП в Україні, можна зробити певні висновки.

По-перше, у цей період естафета досліджень МПрП перейшла від міжнародників до цивілістів, які вважали МПрП внутрішньодержавною правовою галуззю цивілістичного характеру, до складу якої одні включали лише колізійні норми (Г. Матвеев), а другі розуміли її ширше.

По-друге, значний прорив відбувся у дослідженні проблем особливої частини МПрП, зокрема, міжнародного речового та міжнародного авторського права, міжнародного господарського права, міжнародного сімейного та спадкового права, міжнародного цивільного процесу. Щоправда, варто зазначити, що концентрація уваги на «практичному» МПрП обернулася певним спадом у розробці загально-теоретичних проблем МПрП (система, природа, прийоми регулювання тощо). У сфері «високих теорій» дослідники віддавали пальму першості Москві та лише приєднувалися до тих чи інших «перевіраних» концептуальних підходів.

По-третє, з 1960 р. по 1990 р. вчені Київського університету захистили десять кандидатських дисертацій та одну докторську дисертацію (Ю. Матвеев) з МПрП, в результаті чого з'явилося доволі широке коло дослідників у складній сфері правознавства та підготовлено умови для створення кафедри міжнародного приватного права у Київському університеті та відкриття спеціалізації з міжнародного приватного права для юристів-міжнародників.

На відміну від попереднього етапу, у період, що розглядається, вийшло друком чимало статей у наукових журналах, декілька монографій, навчальний посібник з питань МПрП, курс якого, починаючи з 40-х років ХХ ст., став викладатися у Київському університеті.

3. Сучасний етап вітчизняної науки МПрП. Сучасний період розвитку науки МПрП в Україні (1992 р. — по сьогодні) характеризується значним поглибленням та розширенням досліджень у цій сфері, спричинених багатьма обставинами.

По-перше, незалежна Україна стала на шлях реалізації західноєвропейської моделі розвитку (реальна демократія, громадянське суспільство та соціальна ринкова економіка плюс євроінтеграція). Нова практика міжнародного спілкування як для держави, так і для фізичних та юридичних осіб вимагала постійного застосування правових механізмів МПрП, які за радянських часів були недостатньо розвинутими (відсутність системності у колізійному праві, незадіяність багатьох важливих міжнародних інструментів тощо).

По-друге, в країні розпочалася бурхлива законодавча робота зі зміцнення цих правових механізмів, зокрема кодифікація колізійного права, приєднання до важливих міжнародних договорів, вступ держави до міжнародних організацій.

¹ *Международное частное право* : учеб. пособие для вузов / под общ. ред. Г. К. Матвеева. — К. : Вища школа, 1985. — 176 с.

По-третє, у 1992 р. в Інституті міжнародних відносин Київського університету була створена кафедра міжнародного приватного права. Відбулася подія колосального значення для науки МПрП в Україні. Якщо раніше дослідження у цій сфері здійснювалися лише окремими фахівцями різних наукових закладів, факультетів та кафедр, то з 1992 р. з'явився спеціальний науковий підрозділ з вивчення і викладання широкого спектру проблем МПрП та з підготовки кадрів у цій сфері, що є навіть більш важливим з огляду на майбутнє.

По-четверте, МПрП стало викладатися у всіх юридичних закладах країни, що дало поштовх до початку формування інших, окрім Київського університету, наукових центрів з вивчення МПрП.

Протягом минулих років періоду незалежності України Київський університет (зокрема, кафедра міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин) залишався основним центром з досліджень проблематики МПрП у країні.

Започаткування, разом із кафедрою, нової спеціалізації з міжнародного приватного права для бакалаврів, спеціалістів та магістрів міжнародного права Інституту міжнародних відносин зумовило впровадження чисельних спецкурсів з МПрП¹ та, відповідно, підготовку нової навчальної літератури², яка базувалася, як правило, на тривалих наукових дослідженнях.

Наукові пошуки на кафедрі міжнародного приватного права було організовано майже в усіх сферах МПрП.

Про широту досліджень говорить той факт, що за роки незалежності на кафедрі захищено більше 30 кандидатських дисертацій³.

¹ Так, у новому тисячолітті студентам пропонувалося до вивчення приблизно 40 таких курсів, серед яких, наприклад, «Актуальні проблеми міжнародного приватного права», «Методологія міжнародного приватного права», «Історія науки міжнародного приватного права», «Міжнародне авторське право», «Міжнародне право промислової власності», «Міжнародне сімейне право», «Міжнародний комерційний арбітраж», «Міжнародний цивільний процес», «Міжнародне приватне морське право», «Герменевтика в міжнародному приватному праві» та ін.

² Див., зокрема: *Довгерт А. С.* Правовое регулирование международных трудовых отношений : учеб. пособие. — К., 1992. — 248 с.; *Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України* / відп. ред. та упоряд. : А. Довгерт, В. Крохмаль. — К., 2000. — Т. 1 — 992 с.; *Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України* / відп. ред. та упоряд. : А. Довгерт, В. Крохмаль. — К., 2000. — Т. 2. — 1312 с.; *Криволапов Б. М.* Позовна давність у міжнародному приватному праві : навч. посіб. — К., 2001. — 148 с.; *Авторське право та суміжні права. Європейський досвід : у 2 кн. / за ред. А. С. Довгерта.* — К., 2001. — Кн. 1. — 520 с.; *Авторське право та суміжні права. Європейський досвід : у 2 кн. / за ред. А. С. Довгерта.* — К., 2001. — Кн. 2. — 460 с.; *Цират Г. А.* Міжнародний комерційний арбітраж : навч. посіб. — К., 2002. — 304 с.; *Цират А. В.* Франчайзинг и франчайзинговый договор : учеб.-практ. пособие. — К., 2002. — 240 с.; *Довгерт А. С., Сирота Д. М.* Міжнародне авторське право. Матеріали до курсу. — К., 2004. — 165 с.; *Забара І. М.* Міжнародне приватне морське право : зб. матеріалів до навчальної дисципліни. — К., 2004. — 196 с.; *Бірюков О.* Банкрутство : курс лекцій. — К., 2004. — 240 с.; *Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона)* / отв. ред. А. Довгерт. — К., 2006. — 1008 с.; *Новий Гражданский процессуальный кодекс Франции* / отв. ред. А. Довгерт. — К., 2004. — 544 с.; *Кармаза О. О.* Міжнародне спадкове право : наук.-практ. посіб. — К., 2007. — 328 с.; *Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону* / за ред. А. Довгерта. — Х., 2008. — 359 с.; *Закон України «Про міжнародне приватне право»*; *Цивільний кодекс України : парал. укр. та англ. тексти* / наук. кер. пер. Г. В. Галушенко. — К., 2009. — 735 с.; *Цират А. В.* Руководство по составлению и заключению франчайзинговых договоров: право и практика : учеб.-практ. пособие. — К., 2010. — 352 с.; *Притика Ю. Д.* Правове регулювання іноземних інвестицій в Україні : навч. посіб. — К., 2010. — 152 с.; *Міжнародне приватне право : практикум* / за ред. Р. А. Майданика, Н. С. Кузнецової, Т. В. Боднар, Е. М. Грамацького. — 2010. — 320 с.

³ Серед авторів та тем кандидатських дисертацій варто назвати: *Калакура В. Я.* Кодифікація міжнародного приватного права в країнах Європи (1993 р.); *Криволапов Б. М.* Позовна давність у міжнародному приват-

Докторські дисертації виконали А. Довгерт «Правове регулювання міжнародних трудових відносин» (1994 р.); В. Кисіль «Механізми колізійного регулювання в сучасному міжнародному приватному праві» (2001 р.); О. Мережко «Теорія та принципи транснаціонального торгового права» (2002 р.); О. Бірюков «Транснаціональні банкрутства» (2010 р.); О. Виговський «Інститут цінних паперів в міжнародному приватному праві» (2011 р.).

Професор **Анатолій Степанович Довгерт** у низці праць, присвячених міжнародному приватному трудовому праву¹, вперше в науці країн СНД розкрив концепцію правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом на основі підходів, принципів і категорій МПрП. В окремих працях та в докторській дисертації на основі порівняльно-правового дослідження показано рішення основних колізійних проблем та напрями договірної уніфікації матеріально-правових норм у сфері міжнародних трудових відносин. Працями А. Довгерта у цій сфері було започатковано новий напрям наукових досліджень з МПрП, які згодом почали виконуватися в Україні та Росії.

Широке коло питань колізійного права та кодифікації його норм досліджувався професором **Василем Івановичем Кисілем**. У його публікаціях та докторській дисертації, з урахуванням сучасного законодавства країн світу, представлена історія доктрини колізійного права, динаміка законодавчих актів у цій сфері, еволюція основних колізійних прив'язок. Особлива увага надавалася вивченню форми, змісту, структури кодифікацій колізійного права та їх регіональних особливостей. Певним підсумком досліджень стала монографія професора В. Кисіля «Міжнародне приватне право: питання кодифікації» (2000 р., друге видання 2005 р.)², яка,

---

ному праві (1997 р.); *Варшоломідзе Л.* Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках УНІДРУА (1998 р.); *Галущенко Г. В.* Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах і внутрішнє законодавство (2001 р.); *Сервогін О. Ю.* Правове регулювання міжнародних туристичних відносин (2002 р.); *Виноградова Г. В.* Міжнародне приватноправове регулювання іноземного інвестування в позиковій формі в Україні (2002 р.); *Забара І. М.* Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві (2002 р.); *Теуш С. К.* Приватноправові конвенції Ради Європи (2003 р.); *Сирота Д. М.* Вдосконалення законодавства України про суміжні права до рівня основних універсальних міжнародних договорів про суміжні права (2004 р.); *Кармаза О. О.* Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві (2006 р.); *Попко В. В.* Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції (2006 р.); *Довжук О. В.* Правове регулювання міжнародних приватних трудових відносин на сучасному етапі (матеріально-правовий аспект) (2006 р.); *Черняк Ю. В.* Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн Європейського Союзу та України (2006 р.); *Бурлай О. Є.* Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві (2007 р.); *Льков В. В.* Правове регулювання створення та функціонування вільних економічних зон в Україні (2007 р.); *Руденко О. В.* Уніфікація міжнародного приватного права в Європейському Союзі (2007 р.); *Балденюк В. В.* Забезпечення застосування колізійної норми: кваліфікація, зворотне відсилання, обхід закону в міжнародному приватному праві (2008 р.); *Філіп'єв А. О.* Застосування іноземного права для регулювання приватноправових відносин: проблеми та перспективи (2009 р.); *Гренко О. Т.* Сучасні тенденції регулювання юрисдикційних імунітетів у міжнародному приватному праві (2009 р.); *Пишничнюк Д. В.* Колізійний принцип тісного зв'язку у міжнародному приватному праві (2011 р.) та ін.

¹ Див.: *Довгерт А. С.* Правове регулювання міжнародних трудових відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1994. — 50 с.; *Довгерт А. С.* Правове регулирование международных трудовых отношений : учеб. пособие. — К., 1992. — 248 с.; *Довгерт А. С.* Трудовые отношения // Международное частное право : учеб. пособие / под ред. Г. Дмитриевой. — М., 1993. — С. 131–150; *Довгерт А. С.* Соотношение международного частного права и трудового права // Международное частное право: современные проблемы : в 2 кн. — М., 1993. — Кн. 1. — С. 125–135; *Довгерт А. С.* Питання міжнародного приватного трудового права // Український часопис міжнародного права. — 1994. — № 1. — С. 110–131 та ін.

² *Кисіль В. І.* Міжнародне приватне право: питання кодифікації. — К., 2002. — 430 с.; 2-ге вид. — К., 2005. — 480 с.

між іншим, широко використовується студентами як підручник із Загальної частини МПрП.

Новими підходами до МПрП позначені праці дисертаційного циклу **Олександра Олександровича Мережка**. Одним із перших вчених у країнах СНД професор О. Мережко підійшов до вивчення проблематики транснаціонального торгового права (*lex mercatoria*), зокрема, історії розвитку та правової природи *lex mercatoria*, його джерел та механізмів імплементації. Важливим є і те, що праці вченого (зокрема, «*Lex Mercatoria: теорія и принципи транснационального торгового права*», 1999 р.¹) написані на основі нових методологічних підходів. Зокрема, дослідник відкидає юридичний позитивізм через його неспроможність пояснити *lex mercatoria*, яке трактується автором як таке, що створюється самими учасниками міжнародної торгівлі.

Протягом багатьох років публікувалися результати досліджень **Олександра Миколайовича Бірюкова** з вельми оригінальної теми транскордонних банкрутств. У його докторській дисертації та монографії («*Транскордонні банкрутства: теорія і практика*», 2008 р.²) показано, що у транскордонних справах про банкрутство відомі положення МПрП застосовуються з певною специфікою. У працях вченого теоретично обґрунтована корисність розробки в Україні відповідних норм на основі Типового закону ЮНСІТРАЛ 1997 р. та інших міжнародних документів.

Уперше в історії науки МПрП в Україні **Олександром Ігоровичем Виговським** здійснено масштабне дослідження у сфері міжнародного обігу цінних паперів. У його докторській дисертації та монографії³ розкриваються особливості правового регулювання транскордонного розміщення та обігу цінних паперів, їх окремих видів та досліджуються механізми вирішення колізійних питань у цій сфері.

Кафедральні результати досліджень знайшли відображення у понад 700 наукових публікаціях з МПрП, серед яких чимало монографій. Крім монографій, створених у рамках докторських дисертацій, викладачами та науковцями Київського університету за період незалежності надруковано багато інших монографічних праць⁴. Наукові пошуки вчених кафедри сприяли встановленню

---

¹ Мережко О. О. *Lex Mercatoria: теорія и принципы транснационального торгового права*. — К.: Таксон, 1999. — 415 с.

² Бірюков О. М. *Транскордонні банкрутства: теорія і практика*: моногр. — К., 2008. — 318 с.

³ Виговський О. І. *Інститут цінних паперів у міжнародному приватному праві*. — К., 2011. — 476 с.

⁴ Зокрема див.: *Хачатурян А. Г.* Унификация коллизонных норм в международном частном праве (1993 р.); *Цират А. В., Цират Г. А.* Международный арбитраж как способ решения внешнеэкономических споров (1997 р.); *Бірюков А. Н.* Інститут неспроможності: порівняльно-правовий аналіз (2000 р.); *Виноградова Г. В., Кучер Б. І.* Іноземне інвестування в міжнародному приватному праві (2003 р.); Законодавство про банкрутство: зб. нормативних матеріалів і аналітичних статей (за ред. О. М. Бірюкова, 2003 р.); *Галущенко Г.* Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу (2005 р.); *Попко В. В.* Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції (моногр., 2007 р.); *Притика Ю. Д.* Міжнародний комерційний арбітраж: питання теорії та практики (моногр., 2005 р.); *Хеда С. М.* Правове регулювання участі іноземних юридичних осіб у цивільних правовідносинах (порівняльно-правовий аспект) (2005 р.); *Черняк Ю. В.* Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн ЄС та України (2008 р.); *Ільков В. В.* Особливості правового режиму інвестицій в Україні (2008 р.); *Опадчий І.* Грошові зобов'язання у міжнародному приватному праві (2009 р.); *Міжнародне приватне право в Київському університеті: антологія*: у 2 т. (за ред. проф. А. Довгерта, 2009 р.) та ін.

контактів із закордонними колегами і центрами з приватного права та о публікуванні праць українських авторів у зарубіжних виданнях (Великої Британії, Німеччини, Нідерландів, Канади, Китаю, Казахстану, Росії, США, Швейцарії та інших країн).

Наукові дослідження, що проводилися у цей період на кафедрі міжнародного приватного права, збіглися з епохальними кодифікаційними роботами в Україні. Науковці кафедри брали участь у створенні багатьох нових законів ринкового спрямування. Особливою сторінкою цієї діяльності стала тривала, понад десять років, праця над проектом Цивільного кодексу України. Учені підготували також проект кодифікації МПрП спочатку в рамках проекту нового Цивільного кодексу України, а згодом у рамках окремого закону. Викладачі кафедри долучилися і до міжнародного законотворення, що здійснювалися СНД, Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права та УНІДРУА. Професор А. Довгерт розробив розділ «Міжнародне приватне право» у Моделі Цивільного кодексу для країн СНД (1996 р.), брав участь у створенні останніх конвенцій Гаазької конференції з МПрП (2001–2007 рр.). До підготовки проекту конвенції УНІДРУА з цінних паперів були залучені доценти О. Бірюков та О. Виговський.

Законотворча та інша практична діяльність учених (наприклад, викладачі кафедри створили у цей період декілька успішних та найвідоміших в Україні юридичних фірм) спиралася на спеціально створені для тих чи інших випадків теоретичні праці¹.

Як уже було зазначено, характерною ознакою сучасного етапу в історії науки МПрП в Україні стало поступове формування інших, крім Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наукових центрів із досліджень МПрП.

У Києві серед низки наукових чи науково-навчальних закладів та підрозділів окремо варто назвати **відділ міжнародного приватного права та порівняльного законодавства Інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України**, співробітники якого підготували чимало монографій з

Деякі напрями досліджень у галузі МПрП, організованих кафедрою міжнародного приватного права за останні роки, наведено у двох колективних монографіях: *Міжнародне приватне право. Актуальні проблеми* (за ред. проф. А. Довгерта, 2001 р.); *Очерки международного частного права* (за ред. проф. А. Довгерта, 2007 р.).

¹ Так, низку праць професора А. Довгерта було присвячено теоретичним обґрунтуванням проекту української кодифікації МПрП, тенденціям розвитку нормативного масиву та всієї інфраструктури МПрП в Україні (доктрина, система застосування норм, підготовка спеціалістів тощо): «Кодифікація норм міжнародного приватного права» (1997 р.); «Міжнародне приватне право в незалежній Україні» (2005 р.); «Реформа колізійного права в Україні» (2007 р.); «Сучасні приватноправові реформи в Україні з огляду на формування всесвітньоцивільного права» (2008 р.); «Удосконалення колізійного регулювання та міжнародного цивільного процесу після реформи міжнародного приватного права 2005 року» (2010 р.) та ін. Будучи учасником багатьох дипломатичних сесій Гаазької конференції з міжнародного приватного права, А. Довгерт звертається також до питань, пов'язаних із діяльністю цієї міжнародної організації: «Гаазькі конвенції з міжнародного приватного права» (1998 р.); «110 років Гаазької конференції з міжнародного приватного права» (2003 р.).

Результатом багаторічної роботи О. Мережка в юридичних школах США стали його праці в галузі колізійного права США («Коллизийное право США» (2003 р.)). Уявлення про основні колізійні теорії США дозволило краще зрозуміти сучасне європейське МПрП, за мірками якого створювався проект української кодифікації колізійного права. Вагомим внеском у доктрину МПрП стала ще одна праця О. Мережка («Наука международного частного права: история и современность» (2006 р.)), в якій майстерно показано витоки вітчизняної науки МПрП, пропонуються цікаві картини МПрП постіндустріального суспільства.

МПрП¹ та виконали дослідження із багатьох питань МПрП, зокрема, питань міжнародного речового права (О. Шупінська), міжнародного контрактного права (В. Король), міжнародного цивільного процесу (Т. Сліпачук, С. Задорожна) тощо. В Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України виконано кандидатські роботи С. Мостовенко «*Цивільно-правове регулювання договорів у вільних економічних зонах і на територіях із спеціальним режимом інвестиційної діяльності*» (2005 р.) та О. Переверзевої «*Міжнародний комерційний арбітражний суд з вирішення спорів у сфері торговельного мореплавства*» (2006 р.).

У Львівському національному університеті імені Івана Франка значні наукові праці з іноземних інвестицій написані професором **Володимиром Михайловичем Коссаком**². У межах виконання кандидатських дисертацій написана низка праць з міжнародного деліктного права (Г. Фединак), міжнародного цивільного процесу (Л. Фединак), міжнародної технічної допомоги (М. Михайлів), іноземних інвестицій у спеціальних економічних зонах (Ю. Бек). У 2008 р. вийшла друком монографія Г. Фединак про транснаціональні корпорації³.

У Харкові (Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого») у цій сфері плідно працює А. Степанюк, якій вдалося за короткий час опублікувати чимало теоретичних праць⁴. На основі кандидатських дисертацій вийшли у світ монографії В. Мілаш «*Захисні застереження в зовнішньоекономічному договорі*» (2004 р.); Л. Таран «*Специальный правовой режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование)*» (2004 р.); О. Щокіної «*Правовой обычай международной торговли как источник международного частного права*» (2007 р.). Написані кандидатські дисертації з міжнародного договору купівлі-продажу (С. Юдін, 1994 р.), договору лізингу (Р. Бойчук, 1997 р.), іноземних інвестицій (О. Кібенко, 1998 р.), уніфікації правил міжнародних контрактів (О. Порфір'єва, 2000 р.), джерел МПрП (Т. Колісник, 2003 р.), суб'єктів МПрП (І. Ніколаєв, 2006 р.) та ін. В галузі міжнародного цивільного процесу та арбітражу відомі праці професорів В. Комарова та В. Погорецького⁵.

В Одесі виконуються дослідження у сфері міжнародного приватного морського права (О. Шемякин⁶, Т. Короткий). У Національному університеті «Одеська юридична академія» та в Одеському національному університеті імені І. І. Мечнико-

¹ *Проблеми* правового регулювання комерційних відносин в умовах їх інтерналізації : кол. моногр. / за заг. ред. О. Д. Крупчана. — Тернопіль, 2007. — 240 с.; *Новосельцев І. І.* Транскордонна неспроможність у міжнародному приватному праві : моногр. — К., 2009. — 148 с.; *Проблеми* систематизації приватного права України та Європи : моногр. / за заг. ред. Ю. В. Білоусова. — К., 2009. — 204 с. та ін.

² *Коссак В. М.* Іноземні інвестиції в Україні (цивільно-правовий аспект). — Л., 1996. — 216 с.; *Коссак В. М.* Правові засади іноземного інвестування в Україні. — Л., 1999. — 244 с. та ін.

³ *Фединак Г. С.* Цивільно-правова природа транснаціональних корпорацій та їх договорів з приймаючою державою : моногр. — К. : Атіка, 2008. — 344 с.

⁴ *Степанюк А.* Колізії наследования в международном частном праве. — Х., 2004. 160 с.; *Степанюк А.* Міжнародне приватне право: теоретичні аспекти правового регулювання. — Х., 2005. — 200 с.; *Степанюк А.* Правова політика у міжнародному приватному праві. — Х., 2006. — 144 с.

⁵ *Комаров В. В.* Міжнародний комерційний арбітраж. — Х., 1995. — 304 с.; *Комаров В. В., Погорецький В. Н.* Міжнародний комерційний арбітраж. — Х., 2009. — 164 с.

⁶ *Шемякин О. Н.* Міжнародне приватне морське право : навч. посіб. — О., 2000. — 272 с.

ва проведено наукові дослідження в рамках кандидатських дисертацій: А. Смітюх «Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА» та «Lex Mercatoria в контексті міжнародного приватного права» (2004 р.); Н. Якубовська «Правове регулювання діяльності багатонаціональних компаній» (2006 р.); Р. Чернолуцький «Проблеми правосуб'єктності осіб у колізійному праві України» (2006 р.); Л. Романадзе «Захист права на торговельні марки у міжнародному приватному праві» (2008 р.); О. Трояновський «Відповідальність сторін за міжнародним договором комерційного посередництва» (2009 р.); А. Недбай «Реалізація принципу “автономії волі” сторонами-учасниками зіткнення суден» (2009 р.) та ін.

В інших містах України вийшли монографічні праці О. Руденко «Уніфікація міжнародного права в ЄС», 2009 р.¹ (Чернівці); С. Задорожної «Автономія сторін у міжнародному приватному праві», 2008 р.² (Чернівці); М. Баймуратова, Р. Чернолуцького «Міжнародне приватне право України: правосуб'єктність осіб (теоретико-методологічні аспекти)», 2009 р.³ (Маріуполь). На кафедрах низки ВНЗ все частіше затверджуються теми дисертацій з МПрП та проводяться відповідні дослідження (наприклад, у Запорізькому університеті виконана дисертація С. Сергеевої з міжнародного приватного трудового права).

Крім навчальної літератури з МПрП, випущеної науковцями Київського національного університету (див. вище), авторами інших ВНЗ підготовлено чимало підручників, курсів лекцій, навчальних посібників, збірок нормативних актів, практикумів, коментарів.

На сьогодні підручники з МПрП випустили: Г. Фединак, Л. Фединак (останнє видання 2009 р.), О. Юлдашев (2004 р.), А. Степанюк (2008 р.) та колектив авторів на чолі з В. Жушманом та І. Шуміло (2011 р.)⁴.

Названі підручники різняться як за обсягом, так і за змістом. По-різному автори підійшли й до конструювання та добору тем Загальної та Особливої частин курсу. Наприклад, у підручнику А. Степанюк Загальна частина занадто широка і написана у монографічному стилі, а О. Юлдашев традиційним теоретичним питанням МПрП майже не залишає місця.

Загальним для всіх чотирьох підручників є те, що вони, на відміну від оригінальних дореволюційних праць або підручників радянської доби, лише повторюють старі «рецепти», за якими, наприклад, МПрП розглядається як галузь або підсистема (А. Степанюк) внутрішнього права держави, що включає колізійні та уніфіковані матеріальні норми. Галина Фединак додає до них ще норми національного законодавства, які спеціально створено для регулювання приватноправових відносин з іноземним елементом, а А. Степанюк схильна включати до складу МПрП і звичайні норми приватного права, що «необхідно

¹ Руденко О. В. Уніфікація міжнародного права в ЄС : моногр. — Чернівці, 2009. — 248 с.

² Задорожна С. М. Автономія сторін у міжнародному приватному праві : моногр. — Чернівці, 2008. — 216 с.

³ Баймуратов М. О., Чернолуцький Р. В. Міжнародне приватне (колізійне) право України: правосуб'єктність осіб (теоретико-методологічні аспекти) : моногр. — Суми, 2009. — 252 с.

⁴ Фединак Г. С., Фединак Л. С. Міжнародне приватне право : підруч. — 4-те вид., перероб. і допов. — К., 2009. — 500 с.; Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право. Академічний курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2004. — 528 с.; Степанюк А. А. Міжнародне приватне право : підруч. — Х., 2008. — 696 с.; Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Жушмана, І. А. Шуміло. — Х., 2011. — 320 с.

залучені» колізійними правилами до процесу правового регулювання. Норми міжнародного цивільного процесу, як правило, не включаються авторами до складу МПрП.

Таку ж характеристику, як і підручникам, можна дати і чисельним *посібникам* з МПрП¹.

Важливою віхою в історії науки та викладання МПрП стало опублікування в Україні *збірок нормативних актів, практикумів та коментарів Закону «Про міжнародне приватне право»*².

Основний висновок стосовно сучасного етапу розвитку науки МПрП в Україні полягає у значному розширенні тематики і географії досліджень та кола дослідників. За останні 20 років написано у десятки разів більше монографій, статей, підручників та посібників з МПрП, ніж у радянський період. Завдяки цьому та потребам практики з науки міжнародного приватного права знято покров екзотичності, а сама вона стала в один рівень з науками міжнародного права та цивільного права. Хоча доктрина МПрП в Україні ще має певні негативні нашарування радянського етапу (наприклад, у теоретичних питаннях МПрП), ми не бачимо серйозних перешкод на шляху її подальшого розвитку.

Довгерт А. С. Наука міжнародного приватного права в Україні (XIX–XXI ст.)

Анотація. У статті зроблено спробу окреслити історію розвитку науки міжнародного приватного права (МПрП) в Україні в період з 1870-х років до сьогодення. Показано здобутки та особливості трьох етапів (початкового, радянського, сучасного) наукових досліджень з МПрП на теренах України.

Ключові слова: міжнародне приватне право; історія МПрП в Україні.

Довгерт А. С. Наука международного частного права в Украине (XIX–XXI ст.)

Аннотация. В статье делается попытка осветить историю развития международного частного права (МЧП) в Украине за период с 1870-х годов по настоящее время. Показаны результаты и особенности трех этапов (начального, советского, современного) научных исследований в области МЧП.

Ключевые слова: международное частное право; история МЧП в Украине.

¹ Вийшли друком такі посібники: *Фединяк Г. С.* Міжнародне приватне право : курс вибр. лекцій. — К., 1997. — 432 с.; *Данилькевич Н. И., Федоров О. Н.* Международное частное право : учеб. пособ. — Днепропетровск, 1999. — 210 с.; *Попов А. А.* Международное частное право : учеб. пособ. — Х., 2000. — 244 с.; *Фединяк Г. С., Фединяк Л. С.* Міжнародне приватне право : навч. посіб. — К., 2000. — 416 с.; *Дахно І. І.* Міжнародне приватне право : навч. посіб. — К., 2001. — 307 с.; *Міжнародне приватне право* : навч. посіб. / за ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. — К., 2005. — 368 с.; *Чубарев В. Л.* Міжнародне приватне право : навч. посіб. — К., 2006. — 608 с.; *Міжнародне приватне право* : навч. посіб. / за ред. С. Г. Кузьменка. — К., 2010. — 316 с.

² Крім згаданих праць науковців Київського університету, варто назвати ще праці: *Международное частное право* : учеб. пособ. / сост. Д. В. Задыхайло. — Х., 1998. — 752 с.; *Кибенко Е. Р.* Международное частное право : учеб.-практ. пособ. — Х., 2003. — 512 с.; *Дахно І. І.* Міжнародне приватне право : навч. посіб. — К., 2008. — 316 с.; *Васильченко В. В.* Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право». — К., 2007. — 200 с.; *Степанюк А. А.* Коментар Закону України «Про міжнародне приватне право». — Х., 2007. — 264 с.; *Фединяк Г. С., Фединяк Л. С.* Практикум з курсу «Міжнародне приватне право». — К., 2007. — 312 с.

Dovgert A. Private International Law Science in Ukraine (XIX–XXI c.)

Annotation. This article is an attempt to trace the history of private international law (PIL) science in Ukraine beginning of 1870-s up to nowadays. The article also shows the results and specific of the three periods (initial, Soviet, modern) of scientific research in the sphere of PIL.

Key words: private international law; the history of PIL in Ukraine.